

Az agyagedény felirata

alapítójának halálával egyidejűleg feldarabolódott. Sztrabón szerint Burebiszta országa halálakor négy részre oszlik, valamivel később a források már öt részből beszélnek. A valóságban minden bizonnyal a részek száma ennél is több volt. A feldaraboltság ellenére az új, a Decebál megvalósította szerényebb központosításig, a Szászvárosi-havasokban lévő dák várakban mégis megmaradt az a központi mag, amelynek történeti alakulása legalább nagy vonalakban ismert. Itt Burebisztát a trónon Deceneus, a főpap, a halott király egykori munkatársa követte. Ennek utóda Comosicus, aki főpap és király volt egyszemélyben. Utána a trónra Scorilo került, róla tudjuk, hogy negyven évig uralkodott. Őt nem fia, Decebál, hanem testvére, Duras-Diurpaneus követte, aki, amikor megöregedett, a trónt unokaöccsére, Decebálra hagyta örökül. Ez ugyanis apja halálakor még nem érte el a megkívánt kort, most azonban már nagykorúvá vált.

A Grădiștea Muncelului-i edény felirata lehetővé tette ennek az uralmi sorrendnek a megállapítását, és ezzel hozzájárult a dák-geták viharos története egyik fontos kérdésének felderítéséhez.

Ion Horațiu Crișan

Részlet a szerző Ceramica daco-getică című, a bukaresti Meridiane könyvkiadónál megjelent munkájából.

Erdély és az avarok

Az avarok szállásterületének kérdése már régen foglalkoztatta a kutatókat, az utóbbi években pedig élénk vitát váltott ki a szakirodalomban. E vitát Csallány Dezső 1953-ban az *Archaeológiai Értesítő* hasábjain megjelent tanulmánya indította el, amelyben megkísérelte különválasztani az avarokkal Délkelet-Európából jött kuturgurok régészeti hagyatékát, s meghatározni ezek szállásterületeit. Véleményét azután Kovrig Ilona igyekezett cáfolni. Csallány

Dezső e cáfolatra 1963-ban válaszolt. Végül e sorok szerzője szöveget bele a vitába bővebben kifejtve korábbi munkáiban elfoglalt álláspontját. Mivel az olvasók széles köre is hallhatott egyet-mást e vitáról, úgy véljük, nem szükséges bővebben tájékoztatnunk a kérdésről.

Amint ismeretes, az utóbbi évtizedekben végzett kutatások lényegesen előbbre vitték az avarkori lovasnépek régészeti hagyatékának a megvilágítását. Már a régebbi szakemberek is felfigyeltek arra, hogy a kora avarok (567—679) és a késő avarok (679—800) anyagi kultúrája között lényeges különbségek mutatkoznak. Újabbban az is kiderült, hogy a késő avarkori lovasnépek java része más keleti embertani jelleget mutat, mint a kora avaroké, a társadalmi fejlődést illetően pedig azok mögött áll. Mindennek alapján jelenleg sokan azon a véleményen vannak, hogy az avar uralom tulajdonképpen csak a 670-es évekig tartott, mivel ekkor Délkelet-Európából, a kazár foglалás elől jött újabb lovasnépek ragadták ki a hatalmat az avarok kezéből, s azokat rövidesen magukba olvasztották. Az elmondottakat azért tartottuk szükségesnek előrebocsátani, mivel az avar uralom kérdéséről beszélve ma csupán az 567—679 közötti időszakot vehetjük figyelembe ezzel kapcsolatban. Ez a *tulajdonképpen* avarok, habár a szakirodalomban a Közép-Duna-medence következő, 679—800 közötti történeti szakaszát egyelőre, a megszokás alapján, továbbra is *késő* avaroknak nevezik. Ismereteink gyarapodása után talán megváltoztatják majd e korszak elnevezését is.

A Közép-Duna-medence területére 567-ben benyomuló avarok itteni szállásterületének és uralmi központjának lokalizálásával kapcsolatban az említett vita során két feltevés hangzott el. Kovrig Ilona úgy vélte, hogy Baján avarjainak a központi szállásterülete a Közép-Duna vidékén, Pannoniában volt, mivel itt tömörül az ázsiai eredetű almaidomú, különtagolt magasfülű kengyelvasak, rovátkolt köpűjű kopjahegyek és csont- vagy S-alakú vas-oldaltagos zablák túlnyomó része. Ezzel szemben Csallány Dezső szerint az avarok a Körös—Tisza—Maros között, a Maros—Tisza—Aranka szöveget, Erdélyt, valamint a bécsi medencét szállták meg, míg a Bánát többi részén, a Hajdúságban, a Nyírségben (a Szolnok megyei Tisza-vidéket kivéve), a Duna—Tisza között és Pannoniában a kuturgurok kaptak területet. A szerző feltevésének megfogalmazásánál a kabaji lovassírt (Debrecen környéke), a bajorföldi és itáliai leleteket vette figyelembe. Véleménye szerint a linz-zizlaueri temető kései sírjaiban, a reichenhalli és Castel Trosino-i temetőben talált leletek, amelyek a fenti tárgycsoporthoz tartoznak, a kuturgurokkal jutottak nyugatra, s így azt bizonyítják, hogy a szóban forgó kengyelek, kopják, és zablák nem az avar, hanem a kuturgur hagyatékhöz tartoznak.

Látható tehát, hogy a két vélemény egymásnak homlokegyenest ellentmond. Eppen ezért jogos a kérdés, melyik felel meg a valóságnak.

A vitatott tárgyak eredetkérdésével kezdve a vizsgálatot, a szakirodalomban közölt tanulmányokból meggyőződhetünk, hogy ezek valóban ázsiai eredetű tárgytípusok, amelyeket az avarok hoztak Délkelet-Európába és a Duna-Kárpát-medence területére. Mindemellett a bajorföldi és itáliai példányok esetében elfogadható az a vélemény, hogy ezek a kuturgurokkal kerültek nyugatra. Az egykorú írásos források ugyanis arról értesítenek, hogy az avarok legyőzték az ellenük felkelt kuturgurokat, s azok egy részét elűzték a Közép-Duna-medence területéről. E menekülő kuturgurok egyik csoportja előbb bajorföldön telepedett meg, majd a karinthiai szlávoknál időzött, s végül Itáliába költözött. Ne feledjük azonban, hogy ennek a kuturgur rajnak

a 631—632-i felkelés leverése után kellett elmenekülnie, s a linz-zizlauri temető kései sírjai is, amelyekben a tőle származó tárgyakat találták, 630—640 közöttiek. Ekkor a kuturgurok már háromnegyed százada éltek együtt az avarokkal, ami fölösen elégséges idő volt ahhoz, hogy átvegyék azok anyagi kultúrájának egyes jellegzetes tárgyait. Következésképpen a bajorföldi és itáliai leletek semmi esetre sem bizonyítják azt, hogy a kérdéses kengyelekkel, kopjákkal és zablákkal jelölt egész leletcsoport kuturgur eredetű.

Csallány Dezső elméletének ellentmond az írásos források és az antropológiai anyag tanúsága is.

Már Kovrig Ilona felhívta a figyelmet arra, hogy a munténiai szlávok ellen segítséget kérő bizánci követtség Pannoniába érkezett meg Baján kagánhoz, s innen indult el a küldött avar had. Ugyancsak az idézett szerző utalt arra is, hogy egy másik esetben a bizánci területre törő avar sereg a Száván vert hídon kelt át, ami szintén a Pannóniából való kiindulás mellett szól.

Hasonlóképp beszédes a 601. évi bizánci—avar háború idejéből való tudósítás. Ez arról értesít, hogy a mai Bánát területére nyomuló bizánci had több ütközetben megverte Baján seregét. Végül a kagán visszavonult, hogy legalább a Tiszán való átkelést megakadályozza, azonban itt is vereséget szenvedett, s alig bírt a Tiszán átmenekülni (Lukinich Imre: *Az avar—görög háborúk történetéhez. Századok*, 1914). Természetesen a hadjárat során Bajánnak szem előtt kellett tartania a stratégia követelményeit. Ezek pedig azt diktálták, hogy a vereségek után központi szállásterülete, vagyis stratégiai alapja felé vonuljon vissza, s azt védje meg mindenáron, mivel az ellenfél kezére jutása végleges csapás lett volna. De lámcsak, Baján nem a Maros vonalát védte, hanem a Tiszáét és nem a Marostól északra vagy Erdélybe vonult vissza, hanem nyugat felé, Pannónia irányába.

Az avarkori lovasnépek antropológiájával foglalkozó Nemeskéri János 1955-ben közölt adatait és térképtanulmányát vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy e népek Közép-Tisza vidéki és alsó dunántúli csoportjainak nagy részénél az europoid jelleg volt túlsúlyban, míg a Közép-Duna völgyében, Bajától északra, valamint a felső Dunántúlon tartózkodó rajok többségénél a mongoloid jelleg uralkodott. Nem kétes az, hogy a szinte tiszta mongoloid jellegű csoportok csakis az Ázsiából nemrégén érkezett avarok lehetnek; az europoid jellegűek pedig a velük jött délkelet-európai lovasnépek voltak, amelyeknek etnikumában nagy részarányt képviseltek az europoid származata-
alán elemek.

Nem feledhetjük azt sem, hogy a Maros—Tisza—Aranka szögben tanúzó, Csallány Dezső által a legpregnansabb avarnak tartott fülkesíros lovas népcsoport antropológiai szempontból elemzett legfontosabb temetői közül többször majdnem teljesen hiányzik a mongoloid jelleg. Különbösen a kutatók többsége a fülkesírokat és az ezekkel gyakran előforduló részleges lótemetést délkelet-európai sajátosságnak tartja, s e rajt nem avarnak, hanem délkelet-európai eredetű népek véli.

Miután megismerkedtünk mindezekkel, lássuk, hogyan viszonyul ezekhez az ázsiai származású tárgycsoport elterjedése. Ezt figyelve pontosan meg tudjuk állapítani, hogy ezen ázsiai jellegű tárgyak koncentrációs köre teljesen fedi a mongoloid jelleg tömörülési zónáját, a Közép-Tisza vidéki és alsó dunántúli europoid tömbterületen pedig csupán elszórtan találjuk fel az ide

tartozó leleteket. Érdemes felfigyelni arra is, hogy az alsó dunántúli europoid csoportnál az ilyen tárgyak, egy eset kivételével, a mongoloid zóna határán levő leletekben jelentkeznek. Már maga ez is azt bizonyítja, hogy az europoidok valóban a mongoloidoktól vették át e tárgyakat.

Még jellegzetesebb kép tárul elénk, ha csupán az ázsiai eredetű kengyelvasak, kopják és zablák első csoportjának elterjedését figyeljük meg. Amint Kovrig Ilona jelezte, e tárgyak két csoportra oszthatók. Az elsőhöz tartoznak a jó vasú, gondos kivitelű korai példányok, amelyeket keletről hoztak magukkal az avarok. Ezeknek szinte kivétel nélkül a mongoloid, tehát elsősorban az avar elemhez való kötését igazolja a csákerényi temető esete is. Ennek lovassírijai túlnyomóan europoid elemektől származnak, viszont a 396. sír, amelyben az ide tartozó kengyelpárt találták, mongoloid egyéné. Szintén avar eredetre utal az is, hogy e tárgyak közül a legtöbb külön elföldelt lószerszámleletből való, ami sajátos ázsiai jellegzetesség. A második csoporthoz a gyengébb minőségű, kései példányok sorolhatók, amelyek itt helyben készültek, az előzőek mintájára. Ezek, éppen mivel későbbiek, kevésbé vehetők számításba, hiszen korukban már az avarokkal érintkező más népek is átvették e tárgyakat.

A leletek térképe elárulja, hogy az első csoporthoz tartozó lelőhelyek, alig néhány kivételével, a mongoloid tömbterületen vagy annak közvetlen szomszédságában vannak, központjuk pedig a felső Dunántúl keleti felében helyezkedik el. A „kirajzásokból“ az is megállapítható, hogy az avarok már korán őrsőket helyeztek ki a szállásterületük felé vezető fontosabb útvonalak ellenőrzésére. Biztosították a Duna völgyén nyugatnak és délnek vezető utakat, a Balaton fölött áthaladó, még mindig használt római utat, a Szeged, Csongrád és Szolnok felé vezető útvonalakat, a Maros torkolatánál levő gócpontot, s az alsó Tisza-völgyet. Figyelmet érdemel, hogy a Tiszától keletre eddig csak egy lelőhely ismeretes, az is közvetlenül a Tisza völgyében.

Amint mondtuk, a második csoport leletei kevésbé vehetők számításba, már csak azért is, mivel több közülük 679, vagyis az avar uralom megszűnté utáni. Mindenesetre ami a kora avarkoriakat illeti, érdekes, hogy a Tiszától keletre ezek is kis számban fordulnak elő, s a sík vidéken túl nem terjednek. Így tehát még ha az avaroktól is származnának az itteni leletek, akkor is világos, hogy e lovasnép előretolt őrsői, annak legnagyobb terjeszkedése idején sem jutottak el keletirányban Debrecen, valamint a Körös menti Csökmő vidékénél tovább.

A tulajdonképpeni erdélyi területen eddig csak egy almaidomú, különtagolt magasfülű kengyelvasat találtak, azt is 679-i, vagyis az avar hatalom megszűnté utáni leletben (a nagyenyedi 1. sírban). Ez tehát az avar uralom kérdése szempontjából nem jöhet számításba. Bizonyosság rá a bulgáriai Preslavo talált egykorú ilyen kengyelvas, amelynek az avar hagyatékhoz való sorolása fel sem tehető.

Ezek ellenére Erdélyből sem hiányzanak a VII—VIII. századi lovasnépek emlékei, s jogos a kérdés, kiktől származnak ezek.

A kor lovasnépeire valló erdélyi leleteket a kolozsvári Kurt Horedt két csoportba osztotta: 1. A VII. század derekára keltezett leletek, amelyek főleg Közép-Erdélyben jelentkeznek; 2. A VII. század végi, VIII. század eleji leletek, amelyek nagy része a Gyulafehérvár—Aranyos közti Maros-völgyben tömörül. Kurt Horedt munkájának megjelenése (1958) után előkerült még né-

hány ilyen lelet, amelyek a rendelkezésünkre álló adatok szerint a második csoporthoz tartoznak.

A tárgyunk szempontjából közelebről érdeklő kora avarkori leletcsoport kérdését vizsgálva fontos tényként kell megemlítenünk azt az észrevételt, hogy a kor lovasnépeinek nyomai akkor tűnnek fel Erdélyben, amikor az avarok hatalma meggyengült, s nem volt várható részükről egy újabb terjeszkedés (C. Daicovicu: *Din Istoria Transilvaniei*. I. 1960. 43). A mezőbándi temető elemzéséből is az tűnt ki, hogy még a legkorábbi számbajöhető leletek is 630 utániak, vagyis abból a korból valók, amikor a vendek felszabadulása (623), Konstantinápoly sikertelen ostroma (626) és a kuturgur felkelések után az avarok ereje megtört, uralmi területe összezsugorodott.

Jellemző az is, hogy az első csoport leletei nem utalnak egy uralmi központ kikristályosodására, hanem nagy területen szétszórtan tűnnek fel. Összhangban van ezzel az, hogy a kulcseletnek tekinthető mezőbándi temető szélein talált lócsontos sírok sem vallanak uralkodó elemre. E sírok tulajdonképpen nem alkotnak elkülönülő csoportot sem, hanem szervesen beletartoznak a helyi nép családi sírcsoportjaiba. Ezek szerint nem foglalókkal van dolgunk, amilyenek az avarok lettek volna, hanem befogadott elemekkel.

Az adatok egybehangzó vallomása alapján az Erdélybe került kora avarkori lovas népcsoport nem azonosítható az avarokkal. Eredetére fényt vet az, hogy Mezőbándon, s valószínűleg a sepsiszentgyörgyi magános sír esetében is, kizárólag a részleges lótemetést alkalmazták (a lónak csak egyes részeit temették), ami a legelfogadhatóbb vélemények szerint délkelet-európai sajátosság. Hozzáadva az elmondottakhoz azt is, hogy e lovas népraj éppen a kuturgur felkelések leverése után érkezett Erdélybe, világossá válik előttünk, hogy csakis a Tisza vidékéről menekülő kuturgur csoport lehetett, amely a felkeléseket támogató erdélyi helyi lakosságnál keresett és talált menedéket. Az Erdélybe húzódtott kuturgurok nyomai a VII. század derekán túl nem követhetők. Bizonyára kis létszámuk következtében gyorsan beolvadtak, ami nem meglepő, hiszen Mezőbándon már a helyi népbe beilleszkedve találjuk őket.

A VII. század végén Erdélyben megjelenő újabb lovas néprajok hagyatéka lényegesen különbözik az első csoportétól, mind anyagi kultúrája, mind temetkezési szokása tekintetében. Jellemzők rá, többek között, a sajátos késő avarkori bronzöntvény övveretek, a teljes ló temetése, s gyakran a külön elhantolt lovak. Az analógiák elárulják, hogy ez esetben a 679 táján keletről jött lovasnépekkel van dolgunk, amelyeknek egyes rajai a Maros völgyén jöttek Erdélybe, a Tisza vidékéről.

Szükséges megjegyeznünk, hogy a 800 körüli frank hadjáratokról fennmaradt tudósítások szerint éppen a Közép-Tisza jobbparti vidékén kereshető a késő avarkori lovasnépek uralmi központja. Minden egyéb adattól eltekintve már maga az uralmi központ eltolódása a Közép-Duna völgyéből a Tisza vidékére uralomváltozásról beszél, arról, hogy kicsúszott a hatalom a korábbi avarság kezéből, s az újonnan jött lovasnépek vették azt át.

Amint említettük, az Erdélybe jött késő avarkori lovasnépek főleg a Gyulaféhegyvár—Aranyos közti Maros-völgyben szálltak meg, mivel itt találtak nagyállat-tenyésztő gazdálkodásuk számára a legmegfelelőbb területet, s hatalmuk alatt tarthatták a vidék sóaknáit. Érdekes, hogy e lovas néprajok hagyatéka legfennebb a 730-as évekig keltezhető, s ekkor minden átmenet nélkül megszakad, mivel teljesen hiányzanak belőle a bronzöntvények

730—760 közé keltezett második csoportjához tartozó tárgyak. E hirtelen megszakadás nem magyarázható mással, mint hogy e rajok elhagyták Erdélyt. Nem lehet azonban véletlen, hogy távozásuk éppen a késő avarkori lovasnépek nyugat elleni nagy támadásait megelőző időszakban történt. Feltehető, hogy a késő avarkori lovasnépek a bajorok ellen 736-ban indított, húsz évig tartó háború előkészítése alkalmával nagy erőket vontak össze nyugati határaikra, s e célból kivonták Erdélyből is az itt állomásozó csoportjaikat. E rajok kivonásával feladták ugyan az erdélyi sóvidék feletti uralmukat, azonban e terület közvetlen megszállása nélkül is hozzájuthattak az itt fejtett sóhoz, éppen úgy, mint a korábbi avarok, ugyanis kézben tartották a Tisza vidéki sólerakó helyeket.

Cikkünk kötött terjedelme nem engedte meg, hogy minden részletre kitérjünk. Mégis úgy véljük, hogy az elsorolt adatok eléggé támogatják azt az álláspontot, amely szerint Erdélyben nem beszélhetünk a tulajdonképpeni avarok uralmáról, s a VII—VIII. századi lovasnépek itteni hagyatéka nem avar eredetű.

Bakó Géza

Rovásfelirat Moldvából

A régészeti szakirodalom régóta számon tartja azt a kőbaltát, mely a csángóvidéki Rădăşeni (Radocsány) határában, Cucuteni A jellegű újkőkori település felszínén került elő. A balta felületén jobbratartó állat mell-

A radocsányi rovásfelirat

ső felének bekarcolt körvonalai láthatók. Alatta fűre emlékeztető rovátkák találhatóak, melyeket több kutató (Orest Tafrali, a francia Morlet) őskori írásjeleknek vélt.

A feliratot Csallány Dezső, a nyíregyházi Jósa András Múzeum igazgatója, a székely rovásírás körébe sorolta*, s elsőnek kísérelte megfejteni. Jobbról balra haladva a következő olvasatot nyerte: DeReSZ eZ éSZ IGÁS. Értelme (a csángó nyelvi sajátosságokat figyelembe véve): Deres az és igás.

Csallány Dezső szerint a felirat természetesen sokkal későbbi a baltánál, illetve a rajta levő állatábrázolásnál. A rovásíró a baltán levő állatfajta próbálta ismeretei alapján besorozni, meghatározni, melyet ő igás állatnak, deres lónak vélt.

A rovásjelek összefüggései alapján a felirat a XV. század végére keltezhető, s a székely rovásírás keleti folytatásának tekinthető „olyan területen, ahol az 1466-ban írt első magyar bibliafordítás, az ún. müncheni kódex is született“.

LÁSZLÓ ATTILA

* Csallány Dezső: *A székely-magyar rovásírás emlékei. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, III. 1963. 109—110.*